

RAJKA MAKJANIĆ

Centar za povijesne znanosti — Odjel za arheologiju
Sveučilišta u Zagrebu

RELJEFNE ŠALICE TIPA »SARIUS« IZ OSORA

U članku su obrađene četiri ranocarske šalice tipa Sarius iz Osora koje se čuvaju u muzejskoj zbirci. One su karakterističan proizvod sjevernoitalskih radionica Augustova i Tiberijeva vremena. Na jednoj je signatura HILARUS. Njihova pojava na području Liburnije upotpunjuje kartu rasprostranjenosti ovog ranog oblika rimskog stolnog posuđa.

Antička Liburnija dosad je privukla mnoge istraživače, jer je pokazala različite specifičnosti u odnosu na ostale krajeve starog Ilirika. Zanimljivi historijski i epigrafski izvori donijeli su nam čitav niz raznih vijesti o socijalnom i ekonomskom uređenju, te o religiji. Ova bi slika zacijelo bila mnogo kompleksnija i sveobuhvatnija da su se usporedo vodila i sistematska arheološka iskopavanja. Na žalost, ljepota i bogatstvo predmeta iz nekropola privukli su sakupljače već prije više od stotinu godina, tako da danas mnoge zbirke posjeduju pojedinačne predmete iz liburnskih grobova dobivene nasumce i bez preciznijih podataka. Tek sistematska istraživanja posljednjih godina na prostoru južne Liburnije¹ bacaju novo svjetlo na ovo područje u arheološkom smislu. Intenzivne veze sa susjednim područjima poznate su još od prethistorije, a nekropole u okolici Šibenika traju od 5. st. pr. n. e. s izrazitim helenističkim utjecajima.² Od samog početka rimske dominacije Liburni se uključuju u rimsku civilizaciju i odmah preuzimaju njezina glavna obilježja, kao npr. kremaciju pokojnika³. U grobove polažu predmete ital-

* Obradu osorskog keramičkog materijala prepustila mi je Jasminka Čus-Rukonić, kustos Creskog muzeja, na čemu joj i ovom prilikom zahvaljujem.

¹ Z. Brusić, Velika Mrdakovica, Zaton kod Šibenika, gradinski kompleks, Arheološki pregled 16/1975; isti, Gradinska naselja u šibenskom kraju, Materijali IX, IX kongres

arheologa Jugoslavije, Zadar 1976; isti, The Importation of Greek and Roman Relief Pottery into the Territory of Southern Liburnia, *Rei cretariae romanae fautorum Acta* 17/18, 1977 (=RCRF).

² Brusić, RCRF, str. 85.

³ Brusić, o. c. 86.

skog porijekla, kao i njihovi susjedi. Veliku većinu tih predmeta čini keramika, bilo kao posude u kojima je stajalo jelo za pokojnika, bilo kao sredstvo koje je služilo u ritualu nad grobom⁴.

Mala muzejska zbirka u Osoru sadrži niz vrijednih i zanimljivih predmeta. Većinu je sakupio Ivan Bolmarčić, koji je prije više od sto godina bio nadžupnik u Osoru i na svoj trošak iskopavao prethistorijsku i antičku nekropolu na lošinjskoj strani Osora⁵.

Među nalazima fine uvozne keramike, osim nekoliko primjeraka aretinske terra sigillate i glatke sjeveroitalske t.s., kao i nekoliko primjerka tzv. »istočne t.s.«, zbirka čuva i četiri komada reljefnih šalica tipa »Surus-Sarius«. To su šalice sastavljene od dva dijela, trbušasta oblika stegnuta po sredini. Redovito imaju dvije trakaste, žlijebljene drške i nisku prstenastu nogu s unutrašnjom profilacijom. Donji dio ovih šalica izrađen je u kalupu i nosi reljefnu dekoraciju. Ovaj je oblik specifičan za radionice sjeverne Italije koje su istovremeno proizvodile i glatku t.s., tzv. padansku, jer se pretpostavlja da su bile locirane u dolini Pada.

Ovakvo stezanje posude po sredini prvi se put javlja još na aretinskoj keramici (Haltern, oblik 11), no dodatak reljefne dekoracije i drški specifičnost su sjeveroitalskih radionica. Matrice za izradu reljefne dekoracije nađene su u Ravenni⁶, no nema sumnje da je postojao čitav niz manjih radionica koje su proizvodile ovu vrstu robe.

Po fakturi su ove šalice vrlo slične glatkoj t.s. Pečene su od fino mljevene i pročišćene gline crvene ili narančaste boje svih nijansi. Osorski komadi su od meko pečene, kredaste i porozne gline. Preko nje je prevučena prevlaka narančaste do tamnocrvene boje. Ponekad su izrađene vrlo fino i odlikuju se kompaktnošću, dok kod nekih primjeraka prevlaka otpada i nestaje⁷.

Donji dio šalice izrađivan je posebno, u kalupu. On je bio u obliku glinene posude vrlo debelih stijenki u koju se s unutrašnje strane utiskivao motiv budućeg reljefa. Kalup se zatim pekao, a onda se u nj umetala glina, sve se stavljalo na kolo i lagano vrtilo. Kada se glina osušila, lagano se vadila iz kalupa⁸. Gornji dio posude, noga i drške stavljeni su naknadno, na kolu.

Reljefna je dekoracija uglavnom vegetabilna, veoma stilizirana. Tu su palmete, listići, cvjetići, ovuli, a često su ti vegetabilni ornamenti ukomponirani u geometrijske oblike: rombove, kvadrate, itd. Koji put se javljaju i figurativni elementi kao što su maske, ptice pjevice, žabe, ribe i druge životinje, umetnute između vegetabilnih ornamenata⁹. Ljudske figure također dolaze, npr. prikazi egipatskih i rimskih božanstava iz Giubasca¹⁰, borbe s Amazonkama iz Aquileie¹¹, itd. Nema

⁴ Ibidem.

⁵ Anton Ritter v. Klodić, Die Ausgrabungen auf Ossero, Mittheilungen der k. k. Central-Commission XI, 1885., II; Otto Benndorf, Ausgrabungen in Ossero, Archäologisch Epigraphische Mittheilungen 4, Wien 1880, 73.

⁶ Giovanna Bermond Montanari, Pozzi a sud ovest di Ravenna e nuove scoperte di officine ceramiche, I problemi della ceramica romana di Ravenna, della Valle padana e dell'alto Adriatico, Bologna 1972.

⁷ Franca Scotti Maselli, I vasi ad orlo alto di Aquileia, Aquileia nostra 43/1972, 3.

⁸ D. Brown, Pottery, u: Roman Crafts, London 1976, 78 i dalje.

⁹ F. Scotti Maselli, o. c. 3.

¹⁰ H. Klumbach, Eine Oberitalische Relieftasse aus Giubasco, Helvetia Antiqua, Festschrift Emil Vogt, Zürich 1966, 175.

¹¹ F. Scotti Maselli, o. c. 3.

sumnje da su se sjeveroitalski majstori inspirirali repertoarom aretinske reljefne keramike¹², dok sve zajedno odaje ranocarski ukus.

Iako je većina šalica nepotpisana, određen broj ipak nosi ime svog izvođača. Ime je u pravilu također na vanjskoj strani donjeg dijela, izvedeno reljefnim, is-pupčanim slovima. Dosad je poznato nekoliko majstora, a najpoznatiji je L. Sarius Surus po kojemu ih je J. Dechelette i nazvao¹³. L. Sarius Surus je bio najprije rob, a zatim oslobođenik L. Sarius. U zadnje vrijeme se čini da najviše šalica pozna-jemo sa signaturom Clemensa, čiji su proizvodi najbrojniji u nekropolama kod Velike Mrdakovice i Gradine kod Dragišića¹⁴. Slijedi A. Terentius¹⁵, koji je poznat po velikoj proizvodnji glatke t.s.; Aescinus, Sipa i Hilarus¹⁶ se također potpisuju na ovoj robi.

Proizvodnja je počela u doba Augusta, i premda ne možemo točno utvrditi njezino trajanje, pretpostavlja se da ne prelazi polovicu 1. st. Iako kratkotrajna, proizvodnja je bila intenzivna, što potvrđuju nalazi s naše obale. Osim u sjevernoj Italiji, ove su šalice nađene i na zapadnoj jadranskoj obali¹⁷, na jugu čak na Malti¹⁸, a zanimljiva je njihova pojava u Etruriji¹⁹ (Volterra, Cortona), kad se zna da u isto vrijeme djeluje aretinska keramička industrija. Preko Alpi stigle su u vojnički logor Lorenzberg kod Epfacha²⁰. Kao i ostali proizvodi sjeveroitalskih radionica i ova je roba bila namijenjena izvozu u Norik i Panoniju. Međutim, dok je na Magdalenskoj gori nađeno više od 50 komada²¹, u ostalim nalazištima dolaze samo pojedinačno, kao u Ljubljani²², Drnovu²³ i Sisku²⁴. Iz Ljubljane i Siska potječu dva komada Clemensa, dok je iz Drnova L. ROI. VITALISA.

Donedavno, u literaturi potpuno zanemareno područje naše obale, odjednom pokazuje veliko bogatstvo ove robe. Primjerci Sarius šalica čuvaju se u Puli i Osoru; iz Velike Mrdakovice i Gradine kod Dragašića potječe dosad čak oko 90 komada²⁵; ima ih iz Zadra²⁶, dok su iskopavanja pretorija u Burnumu donijela na vidjelo četiri fragmenta²⁷. Ovi nalazi uvelike upotpunjavaju sliku rasprostranjenosti Sarius šalica i pokazuju da su stanovnici Liburnije bili ozbiljni i zahvalni kupci.

Trgovina, koja je sigurno išla kopnenim putom preko Akvileje u Norik i Pa-noniju, očito se kretala i morskim putom, a brodovi su se često zaustavljali na našoj obali.

¹² A. S. Fava, *Officine di sigillata nord-Italica*, I problemi della ceramica romana..., 148 i dalje.

¹³ J. Déchelette, *Les vases Céramiques ornées de la Gaule Romaine*, Paris 1904., 38—39.

¹⁴ Brusić, RCRF, 88.

¹⁵ F. Scotti Maselli, o. c., 3.

¹⁶ Ibidem, 2.

¹⁷ L. Mercado, *Recenti rinvenimenti nelle Marche di terra sigillata nord — italica*, I problemi della ceramica romana..., 203—211.

¹⁸ H. Klumbach, o. c., 182.

¹⁹ Ibidem, 178.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Lj. Plesničar-Gec, *Severno emonsko grobišče*, Ljubljana 1972, grob 900.

²³ S. Petru — P. Petru, *Neviodunum (Dr-novo pri Krškem)*, Ljubljana 1978, T. LXIX.

²⁴ B. Vikić-Belančić, *Keramika i njen udio u trgovinskom prometu južne Panonije u rimsko carsko doba*, *Arheološki vestnik* 19, Ljubljana 1968, 511, T. 1.

²⁵ Brusić, RCRF, 88.

²⁶ L. Mercado, o. c., 208.

²⁷ S. Zabehlicky-Scheffenecker, *Burnum I, Erster Bericht über die Kleinfunde der Grabungen 1973 und 1974 auf dem Forum*, Wien 1979, T. 3.

Iako nema bližih podataka o uvjetima nalaza osorskih komada, oni ipak svjedoče da se na prostoru sjeverne Liburnije romanizacija također odvijala vrlo brzo i da su njezini stanovnici duž obale istovremeno imali isti ukus kao i njihovi talijanski susjedi, a time i bili uključeni u prostor antičke civilizacije. Činjenica da su šalice iz Osora uglavnom sačuvane u cijelosti, govori da su nađene pod drukčijim okolnostima od onih iz južne Liburnije, gdje je gotovo sva reljefna keramika bila ritualno razbijana nad grobom²⁸.

1. Dvojna šalice potpuno sačuvana osim drški. Glina je fino mljevena, ciglaste boje, meko pečena; prevlaka je narančasto-crvena, na nekim mjestima otpala. U donjem dijelu teče reljefni ukras: dva dorska stupa na čijim kapitelima stoje bukrani međusobno povezani festonima; iznad festona četiri akantova lista ukomponirana da čine križ, lijevo i desno patere, ispod festona zec (?) u trku; iznad zeca pečat HILARI (T. 1 : 1 i T. 2 : 2). Isti motiv se ponavlja i s druge strane, samo bez Hilarijeva imena. (T. 1 : 2 i T. 2 : 1).

Dimenzije: 12,6 cm promjer na gornjem rubu, visina 10,6 cm, zapremina oko 1,17 l.

Za ovu šalicu sigurno znamo da potječe iz Bolmarčićevih iskopavanja. Još su ju 1896. opisali E. Nowotny i P. Sticotti²⁹, pa je tako ušla u CIL³⁰ i u Oxé — Comfortov Corpus³¹.

Hilarus je padanski lončar, možda rob radionice Sarius³². Fragmenti ovakvih šalice s njegovim potpisom potječu još iz Magdalensberga³³, i iz Bologne³⁴. Osorski komad je zasad jedini potpuno sačuvan. Ova vrsta dekoracije (bukrani i festoni) inspirirana je aretinskom reljefnom dekoracijom³⁵, a na šalici tipa Sarius nalazimo je i na jednom fragmentu iz Bologne³⁶.

Datacija: August/Tiberije, inv. br. 260/694

2. Dvojna šalice potpuno sačuvana osim manjeg dijela jedne ručke. Glina je meko pečena, ciglaste boje, prevlaka je narančasto-crvena, loše sačuvana, mjestimično potpuno otpala (T. 1 : 3 i T. 2 : 3).

Reljefan ukras teče u donje dvije trećine donjeg dijela posude. Ispod reda točaka slijedeća kompozicija: dva nasuprotno postavljena lista, između njih s gornje i donje strane po dvije grančice (?), u sredini po jedan tučak, sve ukomponirano da čini cvijet; između dva takva cvijeta iz cvjetića sa šest latica izlazi stilizirani list mediteranskog hrasta, sa lijeve i desne strane cvjetići sa šest latica (T. 1 : 4). Trakašte drške su postavljene malo ukoso i paralelne su, što bi pokazivalo da su predviđene za držanje samo jednom rukom. Isti je slučaj i sa šalicom br. 4, koja ima sačuvane drške. Dekoracija je uobičajena za repertoar sjeveroitalske reljefne keramike i predstavlja raniju fazu, jer je ukras organiziran i vegetabilan, nema geometrijskih elemenata ni rijetkih figura što je karakteristika kasnije faze ove proizvodnje³⁷.

²⁸ Brusić, RCRF, 86.

²⁹ E. Nowotny — P. Sticotti, *Aus Liburnien und Istrien*, Arch. Epigr. Mitt. 19/1896, 171.

³⁰ CIL III, 15121.

³¹ Oxé-Comfort, *Corpus vasorum arretinorum*, Antiquitas III/4, Bonn 1968, nr. 17.

³² Oxé-Comfort, nr. 1760.

³³ H. Klumbach, o. c., kat. nr. 14.

³⁴ A. S. Fava, o. c., nr. 48.

³⁵ H. Dragendorff, *Terra Sigillata*, Bonner Jahrbücher, H. XCVI u. XCVII, Bonn 1895, 76.

³⁶ A. S. Fava, o. c., nr. 499.

³⁷ A. S. Fava, o. c., 150.

Dimenzije: promjer gornjeg ruba 9 cm, visina 8,8 cm, zapremina 0,44 l.

Datacija: August/Tiberije, inv. br. 634

3. Tri fragmenta šalice: veliki fragment oboda do polovice donjeg trbuha posude, fragment dna i polovice donjeg trbuha i manji fragment oboda. Glina je meko pečena ciglaste boje, prevlaka narančasto-crvena, loše sačuvana. Čini se da je reljefni ukras bio čisto vegetabilan i da je tekao oko cijelog donjeg trbuha bez nekog određenog reda. Nazire se jedan list, a zbog oštećenosti se ne mogu utvrditi ostali ukrasi (T. 1 : 5 i T. 2 : 4).

Približne dimenzije: promjer gornjeg ruba 12,2 cm, visina 11,4 cm, zapremina 1,13 l.

Datacija: August/Tiberije, inv. br. 1359

4. Dvojna šalina potpuno sačuvana osim manjeg dijela gornjeg ruba. Glina je meko pečena ciglasto-crvene boje, prevlaka loše sačuvana, otpala, ostaci crvene boje. Reljefni ukras sastoji se od pet horizontalnih redova stiliziranih listića-ljuski u obliku šiljastih lukova sa srednjim rebrom, otisnutih jedan do drugog. U najgornjem redu između listića su bobice, ukomponirane da čine grozdove (T. 1 : 6 i T. 2 : 5).

Dimenzije: promjer ruba 12,4 cm, visina 10,4 cm, zapremina 1,07 l.

Ovo je možda šalina koju su vidjeli Nowotny i Sticotti u Osoru³⁸. Isti ornament nalazimo i na fragmentu iz Akvileje³⁹.

Datacija: August/Tiberije, inv. br. 191/625

OPIS TABLI PLATES

Tabla 1

Plate 1

1—2 Šalina s figuralnim ukrasom lončara Hilarus-a i detalj ornamenta

1—2 Cup with figural ornament from Hilarus' workshop and a detail of its ornament

3—4 Šalina s organiziranim vegetabilnim ukrasom i detalj ornamenta

3—4 Cup with organized floral decoration and a detail of its ornament

5 Rekonstrukcija šalice s vegetabilnim ukrasom

5 Reconstruction of a floral-decorated cup

6 Šalina s ljuskavim ornamentom

6 Cup with decoration of pointed arches

Tabla 2

Plate 2

1—2 Detalj i šalina lončara Hilarus-a

1—2 Detail and a cup from Hilarus' workshop

3 Šalina s organiziranim vegetabilnim ukrasom

3 Cup with organized floral decoration

4 Dva fragmenta vegetabilno ukrašene šalice

4 Two fragments of a cup with floral decoration

5 Šalina s ljuskavim ornamentom

5 Cup with decoration of pointed arches

³⁸ Nowotny — Sticotti, o. c. 171, 1.

³⁹ F. Scotti Maselli, o. c. kat. nr. 12.

SUMMARY

»SARIUS« CUPS WITH RELIEF DECORATION FROM OSOR

Osor (Roman Apsoros in ancient Liburnia) is a town which lies on the island of Cres and is connected with the island of Lošinj by bridge, in the north Adriatic Sea. Its small museum preserves a number of very interesting archaeological objects. Most of them have been dug out more than a century ago by Ivan Bolmarčić, who was in those days a parish priest of Osor. He was excavating prehistorical and Roman necropolis. Among Roman imported pottery, besides arretine terra sigillata, north Italian plain t.s. and a few fragments of Eastern t.s., there are also four cups of the Surus — Sarius type with relief decoration. It is the type of two-handel-cups, constricted around the middle. They have a small cylindrical foot with inner curve, and a relief decoration in the lower part. Decoration is made in special moulds, while the other parts were joined later, on the wheel⁸. These cups are recognized as specific forms produced by north Italian workshops, starting from the time of August and lasting not longer than the first half of the first century a.d. Although it is obvious that they are influenced by the arretine relief pottery (constriction around the middle is also known on the arretine cups of the type Haltern 11), they also show some original innovations, like the two fluted handels. So far these cups were found in northern Italy, Volterra and Cortona in Etruria¹⁹, on the west coast of the Adriatic¹⁷ and as south as Malta¹⁸; over the Alps they came to the military camp Lorenzberg bei Epfach²⁰; like the other products of north Italian workshops they were meant to be exported to Noricum and Pannonia — individually they were found in Ljubljana (Emona)²², Drnovo (Neviodunum)²³ and Sisak (Siscia)²⁴, while on Magdalensberg²¹ there are around 50 pieces.

For quite a long time territory of Yugoslav coast has been neglected in literature. Only for the past few years there are excavations going on in the territory of southern Liburnia, in the area of the town Šibenik¹. There were two necropolis' found, which belonged to old Liburnians. The material proves that the connections between this area and Italy, first established in prehistory, continues in Roman times. Moreover, necropolis' of Velika Mrdakovica and Gradina by Dragišić show enormous quantity of Italian import. So far they gave about 90 cups of the Sarius type²⁵. This proves that Liburnians were joined in the classical Roman civilization very early, and that they were serious consumers of the fashion pottery.

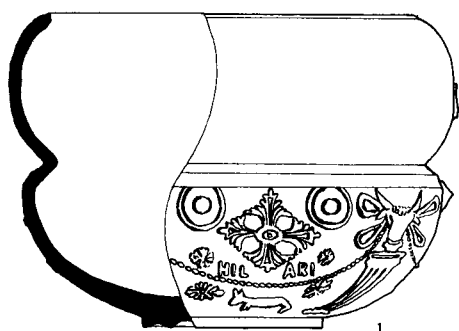
Unfortunately, there is no evidence of the circumstances in which the cups from Osor were found. Belonging to the territory of northern Liburnia, we should imagine that the situation was similar to its southern counterparts. However, the fact that all but one piece are preserved almost completely (no. 1 was broken years after it was found), shows that they were handled differently from the ones found in Velika Mrdakovica and Gradina, where all relief pottery was ritually broken over the grave²⁸.

Other cups of this type can be found in the Archaeological museum in Pula, in Zadar²⁶, while excavations in Burnum, a first century military camp, brought four fragments²⁷.

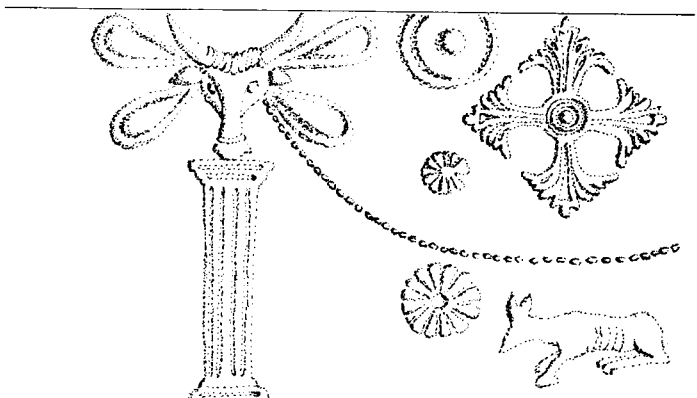
It is obvious that commerce, which went from Aquileia to Noricum and Pannonia also went by sea, and Roman boats stopped frequently on our coast.

1. Cup preserved almost completely, except for the handles. Clay is soft, porous, yellow-orange in color; glaze is orange-red, and it peels off on some places. The decoration is in the arretine tradition, with doric columns, bucranions, festons, a running animal (rabbit?), etc. It is the only cup from Osor that has a name of its producer, HILARI. He might have been a slave of the Serius' workshop³². This is the only completely preserved »Sarius« cup made by him. Dimensions: diam. 12,6 cm, height 10,6 cm; (T. 1 : 1, 2; T. 2 : 1, 2).
2. Completely preserved cup of the same structure as no. 1. Decoration consists of flowers and leaves under a row of points. Dimensions: diam. 9 cm, height 8,8 cm; (T. 1 : 3, 4; T. 2 : 3).
3. Three fragments of a cup; structure and color of clay and glaze is similar to nos. 1 and 2, only the glaze is badly preserved. This is why from the decoration which was floral, only one big leaf can be identified. Dimensions: diam. 12,2 cm, height 11,4 cm; (T. 1 : 5; T. 2 : 4).
4. Completely preserved cup; clay is porous and soft, orange-red, more reddish than the others. Glaze is almost completely peeled off, red. Decoration is five horizontal rows of pointed arches with the middle rib. Inbetween on the first row are stylized grapes. Dimensions: diam. 12,4 cm, height 10,4 cm; (T. 1 : 6; T. 2 : 5).

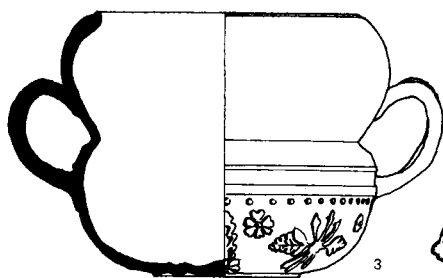
All these cups can be dated in Augustean or Tiberian times, and they show that the residents of north Liburnia had the same taste, at the same time, as their Italian neighbours.

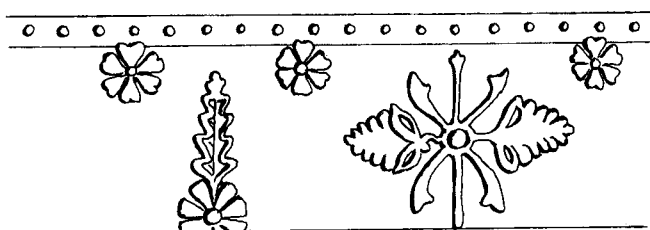
1

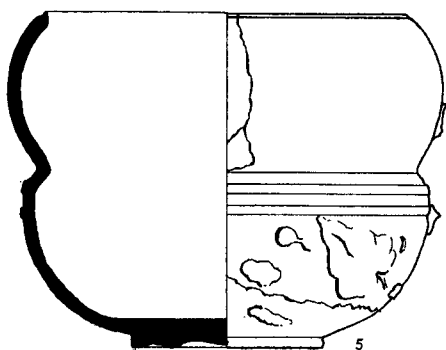
2

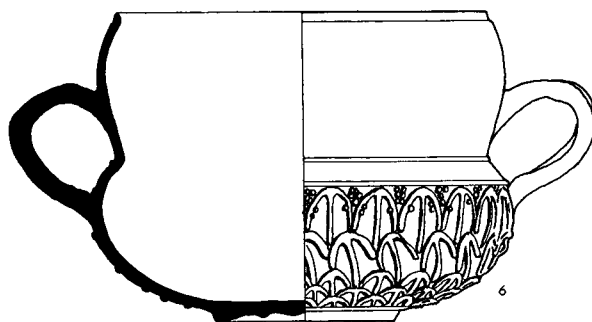
3

4

5

6

